

מהפקידות במדה ועומה, והוכרהו לשלוח יד בגנבה, למען תמצא ידם להצרכים ההכרחיים האלה, וכי להשקיע היסורים מהמכות של שבטים היו שותים לשכרה, ובאין כסף שלחו ידם בגנבה, ובהתפשט נענשו בכפלים.

בעת פקודת הצבא או לאיזה סדר צבאי אחר, היו צריכים ללבוש את כל התלבושת, וללבוש אותה — את כל תלבושת הבגדים — לא היה לאיש צבא האפשרות ללבוש בעצמו, ואשר ע"כ היו מלבישים איש את רעהו. ועם זה היה הקנה רבה שלהם פי שנים במשקלו מכבד קנה הרבה של עתה.

^{אוצר החכמה} הכדורים בקני הרבה, הניחו בהלל של מעלה, ולכל קנה רבה היה כעין חנית ברזל חזק, שבו היה דוחק את הכדור עד למטה ממול המפתח, שבו היה מונח אבן מצור חלמיש, שהיה מכה בו במנעול של הקנה רבה, ובוה הצית את צרור אבק השרפה, שהכדור היה מונח שמה, תחת אשר כעת, הכל בהיפך ובנקל. בעתותינו אלה, החפץ לאכול פת דגן נקיה, מהדר דוקא אחרי לחם של אנשי הצבא, בהיות לחמם מדגן נקי. לא כן אז, אשר עיני הפקידים היה רק אל בצעם, שמשורך נעל של איש הצבא עד כל צרכיו, היו הפקידים והקבלנים יחד, עושים מלאכתם לא לשם פעלן... ע"כ היה לחם אנשי הצבא מעורב בסוכין ומפל הבר, וגם תבשילם ^{אוצר החכמה} ע"פ רוב היה פסול מאכילת... זה היה גורל איש הצבא, אשר גם הממשלה בעצמה היתה רגילה לענוש קשה את הפושעים בפשעים מדיניים חמורים, שעונשם היה עבודת פרך היותר חמורה, בעונש "קאטארגע", או במסירה לעבודת הצבא. ויפה המליץ אחד הסופרים לאמר: אם נאבה לצייר בדמיוננו דבר יותר קשה ומר ממות, נוכל לאמר: כי זה היו חיי איש הצבא מהתקופה החולפת, שחיהם היו מרים ממות.

הקיסר אלכסנדר השני, הגביל את עונשי בשרים, ויתן הרשות לשר המאה לענוש רק עד חמשה ועשרים זוגות שבטים, ולשר הגדוד הרשות לענוש כפלים. עונש "קאסטראי" בטל לגמרי, ורק בימי ניקלאי השני נתבטלו עונשי בשרים לגמרי.

למ.

תרומת אנשים לצבא בישראל.

בגשתי אל הפרק הזה תרעדנה ידי: אוי לי אם אומר, ואוי לי אם לא אומר. הגזרה האיומה הזאת הביאה על עמנו בלהות צלמות, ואי סדרים, ואת מאנר עיני ישראל החשיכה, ותשפילם עד דכא גם בחומר וברוח יחד. האסון, של סדר תרומת אנשים לצבא בימים ההם, שארך כ"א שנים, היה בעצמותו גזרת "דמים תרתי משמע", ואופני צאת התרומה לפעולות, הביאה באונם ובהכרח, למגנת לבב האומה, למעשים נוראים ומגונים, כמו בכל ה"קאטאסטראפס". הבאים באונם, שהעכירו את יפעתן ויפסיותן של ישראל. ומלבד הצרה הנוראה בשעתה, השאירה עוד כתמים שחורים בדברי ימי התקופה החולפת, הנותנים פתחון פה לכמה מהסופרים מהתקופות האחרונות,

להתקלם בבני הדור העבר, להוציא עליהם משפטים מעוקלים ומגונים, ולספר אחרי מטותיהם, שהיו בהם סוגי אנשים „חוטפים“, „סוחרים בנפשות בני אדם“ וכדומה, והאומה כולה עברה על כל אלה בשתיקה, וגם רבני ישראל וגדוליהם לא מיהו בהם, ושתיקתם בכעין זה כהודאה דמיא, כאלו היו מעשי רצח כאלה דבר מוסכם מכל האומה, שלא ראו בזה שום עול כלל. ועיכ יכנו את התקופה הזאת בשם „תקופת החוטפים“ וכדי בזיון וקצף.*

והנה אלו לא היה זכר להמעשים האלה בקרב בני עמנו ובספרותם, אז באמת לא היה כל צורך לחטט אחריהם, ולהעלותם ממצולות ים הנשיה בשביל מקרי ההסתוריא שבהם; ומי מדבר, שעלי, בודאי לא היתה מוטלת החובה הזאת, לחרות אותם לזכרון בספר, הלא אינני „כותב הסתורי“ כלל, כיא כותב „ספר זכרונותי“. ובאמת עוד הרבה ענינים ומעשים פרטיים, שאולי היה בהם חומר להסופרים, וקוראים רבים היו מוצאים חפץ, עם כל זה עברתי עליהם בשתיקה, מחובת הזהירות ששערתי בדעתי, אולי יהיה בפרסום המעשים האלה, ההפסד רב מהשכר, ופרשתי מלחוקקם בספר; ודים יהיה לפני פרסום הזכרונות הללו, שאחשוב, שהם רחוקים מהפסד וקרובים לשכר ולתועלת, וגם לחומר הגון להסתוריא. אשר על כן הרבה שקלתי בפלס שכלי, אולי כדאי להתעלם מהפרק הזה כל עיקר?

אבל אחרי העיון היטב בזה, נוכחתי שלהיפך, החובה דוקא עלי להרחיב הדבר בענין הזה, כפי שאבאר: הסופרים המשכילים שבאותה התקופה, בכל אשר הקלו דעתם לשפוך לעג כמים על עמנו, לכנותם בשם: „בוערים“, „חשוכים“, „שונאי דעת“, ולא מנעו מלחטט ומלנקר במגרעות עמנו ולפרסם ברבים, כהסופרים: אדים חבהן, יהודא ליב גארדאן, גאטלאבער, מאסן, בנימין מאנדעלשטאם בשלשה חלקי מחברותיו „חזון למועד“, וחבריהם הסופרים הרבים מאותה התקופה: עכז בספרותם לא באו בתלונות ובטענות על המעשים המכוערים שנעשו בסבת הגזרה, אפילו במקצת מן המקצת, מפני שחיו בעצמם באותה התקופה, וידעו והרגישו בכל

(* נהקונן „כל כתבי משה ליז ליליענבלום“ נד 38, צהערה יאמר מל"ל, צוה"ל: „השערוריה הכתענה והכוראה הזאת, אשר עשו לפני שתי עשירות שנים הרוצ קהלות שלמות של יהודי רוסיא, הכנחרים מכל העמים, (אמנם כן הוא!) עמים אחרים גם היותר פראים, אינם „גוכזים ומוכרים אלא צני עם זולתם, ואחינו הכנחרים מכל העמים, גכזו ומכרו את אחיהם „צני עמם...“), ואשר תשאר בדברי הימים שלנו לכלימת כלת ולדראון עולם, והמתפארים „צסל רחמנים צני רחמנים, גומלי חסדים צני גומלי חסדים, ואומרים שכל צני ישראל „ערבים זה צוה, עמדו על דם רעיהם, ולא מיהו צידי גוכי נפשות כלל, איצ"פ שהם „משתמשים בכל צרבותם לרדוף דורשי דעת, והנחשנים צעיניהם לעוצרי ציירות (כונתו על „עלמו — הכותב). השערוריה הזו, לא היתה צנו צסנת העניות, ואין מקומה צין אותן „הדברים שחש המחנך צפרק הזה“ (כונתו על ספרו של ה„סופר סאקעל“, שהוא מצקרו, — הכותב). צסגנון מנהיל צוה יתאר צניא המשכילים ליליענבלום, את העם הכנח. . . וגם הד"ר המפורסם ל. קאלינעלסאהן צתולדותיו, יכנה את התקופה ההיא צסס „תקופת החוטפים סוחרים הכפשות“. ועוד הרבה סופרים, מהם צזדון, ומהם צסגנה המעלה צזון להנמשכים אחריהם, ואין ערוך להתקלה הגדולה שגרמו צוה לעמנו ולתולדתנו.

חושיהם הסבות והמסובבים, שכל המעשים האיומים והנווראים שנעשו אז, לא ממקור ישראל מוצאם חלילה, כ"א, עצם הגזרה הרעה, שהיתה, "קאטאסטרופע" כוללת — כפי שיתואר — היא הסֶכָּה בהכרח ובאונם לתוצאות ומעשים כאלה, למגנת לבב האומה כולה, ולדאבונם העמוק של ראשיה וקברניטיה. שלא יתכן ע"כ לבוא בטרזניא ובקטרוג, על מעשים הנעשים בהכרח ובאונם, כ"א לנוד להם, ולהאנח על צרות נפשם בשכרון מתנים.

אבל הסופרים מהתקופה השנייה, משנות הששים והלחה, שלא היו עדי ראיה; כ"א עדי שמיעה, ולפי רוח הזמן החדש, שנברה תשוקתם ביתר תוקף ועוז לדרוש ולבקש את "שויון הזכיות", וע"פ ההנחה המוחלטת מהמשכילים הראשונים, שרק חסרון השכלתנו לפי רוחם, מעכבים את זכיותינו; לכן ראו החובה להם מראש, לבער את הבערות, ולגרש את חשכת האופל מעמנו בחזקת היר, שע"י נזכה לשויון גמור. הנה התלמידים המחכימים את רבותיהם החליטו, שהחובה והמצוה לנקר ולחטט אחרי מומי ושגינות עמנו בכח הספרות. שע"כ נהיה למשפט ספרותי: שכל המרבה לספר בגנות בני עמנו, ולהוקיע חסרונותיהם בהספרות, הוא אוהב עמו באמת, כי כל אלה מקרבים זכיותיהם של ישראל!...

לכן נמצאו רבים מהסופרים בהתקופה החדשה, שהתירו למו להתקלס בעמנו ולחפש אחרי מומי בני, להוקיעם ולפרסמם אפילו בספרות העמים (כפי ההעתקות אשר יבואו בסוף הספר הזה, מהודאות בעלי הדין בעצמם); והתכלית מקדשת האמצעים, עד שכמה מהסופרים התירו למו לבדות גם שקרים וכזבים מגונים, והכל למען התכלית של קרוב זכיותינו...

הספרות החדשה הזאת, התירה לה להתקלס בעמנו, ולתאר ולכנות את אבותינו מדור העבר בשם "תקופת החוטפים", עד כי גם החכם הנעלה ד"ר ל. קאצינעלסאהן, מרוב ההרגל הספרותי לא נזהר, והקורא זכרונותיו יקלוט ג"כ מושגים מכאיבים, המחזיקים את תואר התקופה בתואר "תקופת החוטפים". ובימים האחרונים החלו בעלי החזיון, להציג על במת התיאטרון, תמונת סוחרי הנפשות מעמנו — "החוטפים והקאנשאניסטים" בצבעים מבהילים מאד, המשחירים את כלל ישראל מהדור העבר! שעל כן לבני הדורות הבאים בתמימותם, ישאר הלעז הזה לידיעה קבועה ומוחלטת: שאבותינו היו ח"ו סוחרים בנפשות בני עמם; ואין להעריך ולשער את הרושם הרע, הבז והנוק, שגורמת ספרות כזאת לעמנו ודתנו, בעוד שלא ימצאו מדברי סופרי הדור ההוא, שום "סגנוריא" להקל פשעם ולצדד בזכותם.

והנה להמליץ טוב על בני הדור ההוא, ולהסיר כובד העון הזה, בלתי נחוצה גבולי דברים יתרים וחפוש זכותים הגיוניים, כ"א לספר דברים כהויתם, לספר בפרוטרוט ולתאר, "כמות שהיתה", הקאטאסטרופע הנוראה, שבאה על עמנו באונם ובעריצות הממשלה והליכות פקידיה האכזרים, והמעשים ההגונים והטובים שעשו בזה "טובי עמנו" ומנהיגיו בדור ההוא, בכדי להציל יותר ממחצית האומה מהגזרה הרעה הזאת, ממש במסירת נפש. וכל אלה הספורים, שהמה דברים שבלתי אפשר היה לדבר בהם ולפרסמם ברבים, בימי הרעשום הישן... עד אשר באה המהפכה בשנת תרע"ז—1917 בירח אדר, ודברים כאלה נעשו היתר...

אשר לכן למורת רוחם, הוכרחו מליצי ישראל לכבוש פניהם בקרקע ולעבור בשתיקה, על כל זלזולי הסופרים הפשטנים, — ולזכרון בספרות, נשארה רק הקטגוריא האיומה.

והנה ^{אוצר החכמה} לברר ולהקל הכבד עון, ולהלבין מעט את שחרוריות של הכתמים השחורים והכהים, שטופלים הסופרים על אבותינו, לכנותם „תקופת החושפים“, „סוחרי נפשות“ (כאלו היו גם בעמנו, כמו אצל העמים לפני ח'י, סוג אנשים שודדי ימים, סוחרי נפשות) יתכן, רק לסופר זקן מומחה, שחי באותה התקופה, שהוא „עד ראיה“. וסופרים כאלה מעטים המה כאמור בה „הקדמה“ לספר ה„זכרונות“ הזה. לכן אמצא חובה לעצמי, להתעסק גם בהפרק הזה, לספר ולתאר את כל פרטי הגזירה הרעה, וכל תוצאותיה הנוראות, בלי כחל ובלי שרק, רק „דברים כהויתם“, וכ"כ לספר פעולת טובי עמנו בהענין הזה, כפי היכולת והאפשרות, שהיה בכחם ויכולתם לעשות בזה; הסבות והמסובבים לכל תהלוכות המעשים, שבאו בהכרח ובאונס, שבלתי אפשר היה לטובי עמנו לעצור בעדם כלל וכלל.

והנני מקוה שהציורים האמתים והנכונים האלה, יתנו מושגים נאמנים להקוראים והסופרים הישרים, הבלתי להוטים אחרי קטגוריא וחפוש מומים בעמנו. המה בהנינם הישר, יכירו להשקיף השקפה לטובה על המעשים הלא טובים, ע"פ רגש ההנינו הנפשי והפסיכאלאגי, וע"פ ההכרה הנסיונית ^{אוצר החכמה} ישפטו, שבעת שתבוא פחד מסכנת נפשות על המון אנשים, שאז כל אחד ואחד נחפו, והיה כמבוהל וחרד להציל את נפשו ובכל כחותיו חותר ומשתדל להצלתו. במצב כזה, בשום אופן לא יתכן להשומעים מרחוק, להוציא משפט ולאמר: שהיתה החובה על הנחרדים, להיות מתונים בדין ולעשות סדרים, ולבלתי עשות עול ע"י בהילות השעה, ואדרבה הכל ידעו ויבינו, באשר שכל אחד ואחד חושב ומתאמץ להציל את נפשו הוא, מן הסכנה והבהלה, כי אז אכזה כל עצה ותושיה, ונשתה כל כח וגבורה לעשות סדרים, שע"כ אין להביאם כלל במשפט על מעשיהם, כ"א לנווד להם בשברון מתנים, על שבאו לידי כך. — והסופרים והקוראים הישרים, אשר ידונו על פרטי כל המעשים והמקרים בכובד ראש, גם בתוך החשכה והאפלה הגדולה אשר נפלה על הדור ההוא מתוך צרה ושעבוד, ימצאו הרבה נוגהות אור וניצוצי זהרה ויפעה, משבח הפעולות והמעשים אשר עשו להצלת מחצה מהמון בית ישראל ברוסיא, מהאסון הנורא הזה, כפי שיבוארו בדברי על הסדר, ויראו ישרים וישפטו צדק.

בטרם אבוא לספר סדר מסירת אנשים לצבא מבני, אציגה בזה שתי שאלות: (א) הלא גם על אחבי בעשרה פלכי פולין הווארשאית, חלה חובת עבודת הצבא משנת תר"ה—1835, ומדוע לא נשמע שמה שום פרץ וצווחה של „חושפים“, של מסחר בנפשות אדם, קאנטאניסטים ופאימנע? הכי כה נעלים היו אחבי בפולין על אחיהם בליטא, ואמוט ורייסין כו' בתורה, מוסר ומדות טובות, שהמה לא נכשלו בדברים המכוערים הללו ואחינו בליטא ואמוט כו' נכשלו בהם? בעת שהכל יודעים, כי כמעט על מצב אחד עמדו היהודים כלם בכל קצוי רוסיא בעת ההיא. וגם מה המה התקנות הגדרים והסינים שתקנו בפולין, למנוע ולעצור את העם מתעתועים כאלה?

(ב) משנת תרי"ז—1857 עד תרכ"ד—1864 לא הרימה הממשלה תרומת אנשים לצבא כלל, כי נעשתה הנחה למדינה אחרי מלחמת קרים, ומשנת תרכ"ד

החלה הממשלה לתרום מחדש תרומת אנשים לצבא שנית, על פי השטח הישנה, עם כל זה בהנאבארן משנת תרכ"ד עד שנת תרל"ד—1874, שאז נעשה סדר חדש בתרומת הצבא, לא נשמעו עוד אותן הצעקות והתלונות מ"חוטפים" "קאנטאניסטן" ו"פאימנע". האם כה אנשור דרא במשך מספר השנים הללו? ומה המה התקנות הטובות שתקנו, בכדי למנוע את כל התועבות והקלקולים? ומי המה המתקנים הטובים האלה? ואין רמז בהספרות מכל אלה! אך אחרי ספרי בעיה את כל הדברים כהויתן, נקל יהיה למצוא פתרון לשאלותי.

מ.

דברים כהויתם.

הבדל גדול הוא בין "חובת גברא" ל"חובת הקהל". גם עתה מוטל על עמנו חוק עבודת הצבא, אבל החובה הזאת היא רק "חובת גברא" ולא חובת הצבור. כל אחד ואחד נושא עליו חובת החוק בעצמו, ואין הצבור אחראין בעדו כלל; אם יתמסר לצבא ממלא חובתו לעצמו, ואם מתעלם, חל אחריותו רק עליו (בימים האחרונים הטילה הממשלה קנס ביחוד לבניי, אבל רק על ראשי המשפחה ולא על הצבור). וכן היה בפולין, שהיתה שמה חובת הצבא רק "חובת גברא", וכי היה החוק למסור לצבא רק מבין עשרים שנה, ולא הורשו שמה לא מסירת ילדים קטנים לצבא — קאנטאניסטים — ולא נחטפים — פאימענניקי — לכן לא להם היה הצורך של פאימנא, ולא של קאנטאניסטים, וכמה מהם שלא התיצבו לצבא, וברחו על פי רוב לארץ שוויידין, ואחר כך לאמריקא, ולא חלה אחריותם על הצבור כלל...

אבל בהיפך מזה, היה חק עבודת הצבא בתחומי ליטא, רייסין ואוקרינא כו'. באלו הגלילות, לא היה אחד מבניי, שהיתה עליו החובה ביחוד למלאות חובתו לצבא, ורק על כל קהלה ועדה, רבצה החובה בכל תרומה ותרומה למסור אנשים לצבא — נאבאר — שהוקבע מהממשלה, אם המשה או ששה אנשים לאלף; והחובה הזאת היתה מוטלת רק על הקהלה, למסור מספר נפשות כפי מכסת האנשים הנמצאים בהקהל הזה. לזמן המוגבל, ואם עבר הזמן המוגבל אפילו יום אחד, אז הלכה הפוליציא בעצמה, וחטפה את כל הנופל לידה גם מהפטורים, או מילידי ערים אחרות, ולקחה גם נוספות לשם קנס, וגם מבני ארבעים ויותר; לכן היתה הקהלה אנוסה לטפל בעצמה במסירת אנשים לצבא.

מא.

על מי חלה או חובת הצבא?

על פי החוק, היו הסוחרים בעלי הנילדעס מכל המדרגות, פטורים מעבודת הצבא. והנילדא פטרה את כל המשפחה כולה, אם כי היה לאיש גם עשרה בנים התפטרו כולם בזכות הנילדא, מבלי שינכו מזה ממספר הנפשות. גם הבע"ב הבינונים מצאו ג"כ עצה להתפטר מהצבא בדרך החוק, ע"י קניית "אָקאטניקעס". וזה דבר ה"אחאטניק": סדר מסירת אנשים לצבא נסדר, לפי מספר נפשות המשפחות, משפחות סמוכות, נצטרפו והועמדו בשורה אחת — אָצערעד — ולמשל בשעה שהיה הנאבאר חמשה לאלף. הנה המשפחות שעמדו במנין שתי מאות מהנפשות הרשומות נחשבו על השורה הראשונה, וכן הלאה, לקחת מהם נפש אחת; שע"כ המשפחה שנלקח ממנה נפש בנאבאר זה, פטורה היתה מלתת נפש בהנאבאר השני, עד שחזרו השורות — אָצערעדעס — חלילה, במשך שנים מספר, ועל כן מאותן השורות הפטורות, נמצאו כמה בני עניים, שמרוב רעבון ולחץ, מכרו את עצמם בעד מאה או ק"ן רובל, עם הלבשה ואכילה טובה לפי שעה, במשך השלשה ירחים של זמן הנאבאר, עד שהגיע תור הפרָיאם שנמסרו לצבא. ובקניית אחאטניק השתתפו הרבה בע"ב מהשורה, שעליה היתה חלה מסירת איש לצבא, ובהאחאטניק פטרו את חובתם הזאת! לכן על פי הכרח טבעי, חלה חובת הצבא על גורל בני העניים ביותר.

כמו כן ע"פ החוק, היתה הרשות ל"הקהל" למסור את האנשים הכלתי מהוגנים, כמו הנחשדים ששולחים ידיהם בנגבה, או השותים לשכרה וכדומה בני בליעל, ע"י "פרינאָנר" היינו: שיחתמו סכום מספר מהבעלי בתים על פלוני אלמוני, שהנהו איש בלתי הגון כו' או נמסר לצבא ופטרו בו איוו משפחה. והכלתי מהוגנים האלה שנמסרו לצבא, נקראו אז בשם "פרינאָנאָרני".

לפני צאת הנורות, היו כמה אספות של גדולי ישראל לבקש עצות ותחבולות איך למלאות סקודת הממשלה, ועם זה לצאת גם ידי המקום והבריות. האגדה מספרת על נכבדי קהלה אחת, שענו לאמר: הן החוק מתיר אותנו למסור את הרעים והחטאים לצבא, וע"כ יספיקו לנו על איזה שנים האנשים המקולקלים לסטור את חובת הצבא, וביחד עם זה, נבער את חלאת האנשים הרעים והחטאים מאתנו, ועל עתידות רחוקות אין לנו לדאוג עתה, נורה עבירא דבטלא, וגם הננו מחכים לביאת הגואל.

אבל לא באלה נחה דעתם של הרבנים הנאונים וכל יראי ד' הותיקים, והתאספו לאספה גדולה, אשר בראשה עמד הנאון המס' בדורו ר' משה זאב הנאב"ד ביאליסטאק בעהמ"ס "מראות הצובאות" זצ"ל, ויקרא באוני האספה כדברים האלה: רבותי על "דיני נפשות" באנו, נורה היא מן השמים, לכן נקבלוה כדת, לבלי

נרחין כפינו בדמי נקיים חיו! לזאת בשעה שיגיע התור על „בני“ כי ימסר לצבא, נכון הנני למסור אותו לצבא, והייתי מופת לרבים, רק אל נחטא בדמי נפשות נקיים!... אז קם בנו של הרה"ג הזה, ויקרא בקול בוכים: אבי, מורי ורבי! הפקודה הזאת גזרה היא, אבל איננה נסיון העקדה, שתאמר להעלות אותי לקרבן העם, גזרה היא! לכן אף רק אמצא דרך ועצה להנצל ולברוח, בטח אברה ונצלת... עוד יותר: „התבדמה אבי מורי, אשר במשפט דיני נפשות תעמיד את הצבור על קו האמת, הצדק והיושר, וכמו שכל האומה הנם צדיקים וחסידים כמותך? לא! למדרגת חסידות כזו, עדיין אין הדור הזה מגיע. ומסופקני אם גם הדורות שיהיו גדולים וטובים מדורנו זה, יגיעו למדרגה כזו. הטרם תדע אבא מארי, אשר פלוני הסרסור להאצילים לכל מעשיהם המתועבים, הוא אהוב אצלם הרבה יותר ממך. ודעתם תהי מכרעת בשעת קבלת האנשים לצבא — רעקלשירונג — ולו עשרה בנים, ואת כולם יפטר האצילים הפקידים בגללו... וכן פלוני החיש מקורב עם שר העיר, וכן פלוני התקיף ידו בכל משלה, ועוד ועוד אנשים בדומים להם, ואת בניהם בודאי יפטר לחפשי; ובאופן כזה היתכן, להעמיד את הדבר על הדין והאמת, שאז רק אני ובני גילי, יהיו הקרבנות והתמורות בעד בניהם של הסרסורים לדבר עבירה והתקפים! והיתכן שמקצת חסידים שכמותך, יעשו סדרים ויביאו קרבנות כאלה? ובעד מי...?“ — לשמע דברי אמת כאלה, געו הנאספים בבכיה, ישבו לארץ ידמו זקני ישראל, מבלי מצוא עצה ותחבולה, וכזאת נוכחו בכל קהלות ישראל?

בימי צרה ומצוקה כאלה, שאי אפשר היה להצבור למלאות אחרי פקודת הממשלה בדרך היושר והטוב, הגה כל נקיי הדעת וכל ישרי לב וחשובי העדה שבבל עיר ועיר, נערו חצנם מהתערבות בעניני הצבור, ומקחת הממשלה הזאת תחת ידיהם ולהיות פרנסי הצבור. אך ההכרח כובש לו דרך בין הרים ובקעות וצורי מכשול; וכן המציא ההכרח לכל קהלה וקהלה, איש אשר יקר לו כסף מגואל, ואביר לב כזה, הפקד למסר נפשות להרשות — איזדאושציק — מאת הקהל, למלאות את ה„נאבאר“ באותה השנה — הנאבארים היו רק אחת לשתי שנים — והוא בקש ומצא אנשים מתחתית המדרגה במין האדם, שהתמכרו להיות „חוטפים“, להמציא להקהל מספר הנפשות, שמוטל על הקהלה למסור באותו ה„נאבאר“ לצבא.

מב.

הצורך לחוטפים.

הצעירים, שהם או הוריהם הרגישו, כי עומדים הם על הפרק להבחין לצבא, כמעט שהגיעה הפקודה של תור „הנאבאר“, ברחו מן העיר והתחבאו: אלה בערים אחרות, אלה בכפרים, וגם יש שהיו נחבאים ביערים במשך שלשה חדשים עד תום הנאבאר, ואחר כך שבו הביתה מבלי פחד ועונש לא מהממשלה, ולא

מהקהל. מצד הממשלה לא סבלו עונש, כי הלא החובה לא היתה חובת היחיד, כי אם חובת הצבור. ומה להם וליחיד? ומצד הקהל לא סבלו עונש, כי הלא הנאבאר השני יהיה בעוד שנתיים ואולי בעוד יותר, ועל כן ה"אידאוושיציקעס" ומשרתיהם, היו רק כפקידים לשעתם, שכל ישעם והפצם היה רק למלאות את פקודת הנאבאר בשעתו, ולא התאכזרו לבטחון עתידות מרחוק, לכן שבו "הנחבאים" אח"כ הביתה, במנוחה שאננה ובטוחה. שע"כ בהיפך "לפני הנאבאר" הרבו להמלט, להתחבא ולהסתתר, לכן היה ההכרח לה"אידאוושיציקעס" לחפש חפוש מחופש אחרי המתחבאים, ולהחזיק אנשים מחפשים וחוטפים את הנחבאים. . .

מג.

הקאנטאניסטים

הקיסר "ניקאלי הראשון" הכיר, אשר היהודים הנם בעלי כשרונות טובים, לכן, ע"פ החוק ששרר אז בעבודת הצבא, אשר אלה אנשי הצבא, שהורשה להם לקחת נשים, היו הילדים הזכרים שלהם, שייכים להממשלה, ומיד כשנולד לאיש צבא בן זכר היה מקבל למענו פרס מהממשלה, וכשהגיע לבן חמש או שש שנים, נלקח ע"י הממשלה מההורים לחנכו בשם "קאנטאניסט" בבתי הספר המיוחדים לילדי הצבא. שמה למדו אותם כתב ולשון, אומנות ותכסים. — והקיסר ניקאלי הראשון עשה חסד ליהודים, שהם יכולים למסור לצבא גם ילדים קטנים, והממשלה תגדלם בתור "קאנטאניסטים" ועי"ז תרויח הממשלה, שיחונכו בעלי כשרון הרבה בצבא רוסיא. . . ועד היותם בני י"ח שנים יהיו בתור חניכים, ואותן השנים לא יבואו במספר שנות העבודה, כ"א אחרי היותם בני י"ח שנים יתחילו למנות להם את עשרים וחמש שנות העבודה בצבא, אבל להקהלות תהיה ההנחה, במה שיקבלו את הקטנים בחשבון האנשים לצבא, כאלו היו בעת קבלתם בני י"ח שנה. ואולם, לב מלכס אין חקר, ובמשך הימים נתגלה, כי היתה להרשות בזה, "כונה שניה" מסותרת, והיא העברה על הדת, ורבים מילדי העברים, תחת למוסרם לבתי הספר, מסרו אותם לאכזרים, "לרעות חזירים" וכדומה. כפי שיוספר בפרק מיוחד על דבר "הקאנטאניסטים".

משל הדיוט אומר: בשעה שהאדם צולל במים אדירים, למען הצל נפשו, יאחזו אפילו בחרב חדה. כי כל כך אלוצים ולחוצים היו קהלות ישראל לקבל ולהשתמש בחסד הממשלה הנורא הזה. לפי המצב באותם הימים, הנה איש בן עשרים שנה, כבר היה בעל אשה ובנים, ולמסור לצבא איש כזה על עשרים וחמש שנים, שנות העבודה, הלא תשאר האשה אלמנה חיה וילדיה יתומים חיים, איזה נפשות באין מפרנס ותומך בידם, ובשנות עניות כאלה, ואשר על כן הלא נקל היה להם אבדן נפש אחת מאבדן שלש או ארבע נפשות. אינני מכריע בזה מאומה, איזה מהם יותר ישר וטוב, רק כי כן הכריע טבע החיים אז, וכי ישאל השואל: התינוח בהנאבאר הראשון, אבל אחר כך, מי הרשה להבחורים להנשא טרם שפטרם חובתם בצבא? עיז כבר אמרתי שלא היתה זאת חובת גברא, ואם עלתה לו להסתיר בעת

הנאבאר של אותה השנה; ואח"כ הלא עברו קרוב לשלש שנים בלא נאבארין, כי סדר התרומות לצבא במדינה, היתה נחלקת לשנים: בשנה אחת היתה תרומת הצבא במחצית המדינה, היינו במזרח רוסיא; ובשנה השניה במערב רוסיא, בתחום מושב היהודים, ולפרקים התאחר עד השנה השלישית. — ובשנות ההפסקה כמו נשכח מלב, כי יבוא יום ויצטרכו להבחין בצבא. וגם הרבה לקחו להם נשים, מפני שלא מסרו לצבא בעל אשה ובנים, וזה יהיה להם כתרים בפני הלקיחה לצבא... וכן להקהל, שהיה עליהם למסור האנשים לצבא, נקל היה להם ביותר למצוא את הילדים שקשה להצפינם; לא כן הגדולים, אשר התחבאו בכפרים וביערות וכדומה, שקשה היה לחפשם ולתופשם.

מד.

דמים תרתי.

תקצר כח כל עט, ותלא יד כל סופר, לתאר ולצייר התמונות המבהילות, ועקות השבר והיללות של האמות, האבות ומשפחת נפש האומלל, הנתפס ביד החוטפים, הקורעות ושוברות הלבבות לשברי שברים. החוטפים פרצו הביתה בלוית אנשי צבא מזוינים, ובזרוע חטפו את הילד מאת הוריו, ונשאורו בזרעותיהם אל המשמר, המוכן מפקידי העסקנים המפקחים על הנאבאר, להחזיק שמה את הבחורים והילדים חנתפשים על מנת למוסרם לצבא.

ההורים רצו אחרי החוטפים בקול מר צורח. האמות והנשים מתופפות על לבותיהן ותולשות שערות ראשן. .. גם הלבבות החזקים כצורי חלמיש נמסו ונהפכו למעיני מים, לשמע היללות והקינות של האמות: בני! בני! הלואי מבטן שכלתיך בטרם נולדת; אוי ואבוי לי, אם תקסר עתה להיות עזר לעבדים, לרוש בשרך על בלי התנאל באכילת טרפות; אבחר לנפשי אם לקברותי יובילוך עתה, אז במחולות אלה אותך ואשוש, כי תקבר בקברות ישראל. אוי לי! אללי לי! אם יגולגלו עצמותיך בקבר בני נכר אכזרים, מרוב ענוים ומכות רצח בני בלעל. אלי, אלי, קחה נא נפשי תחת נפש בני, ופדעו מרדת שחת מידי היונים הרצחנים. אנשים! האם שדי שחת אתם? ואם בני אדם, מדוע תחרישו על הרצח. שרצחו את בני האמלל? ותעמדו מרחוק ואין מציל.

כה צוחו בקולי קולות מרטו שערות ראשיהן, וקרעו בגדיהם מרוב יגון, וכה עמדו לפני חלונות בית המאסר בצוחות ויללות, עד אשר התעלפו, ונשים רחמניות נשאו אותן על כתפותיהן הביתה. וכה היו באים, בימים הראשונים למאסר בניהם, ועמדו לפני חלונות בית המאסר לבכות ענות תנים, על פרי בטנם האסור שמה, עד עבור שבועות מספר וכחם נתרפה, ואז באו רק פעם או פעמים בשבוע. מנגינות כאלה נשמעו ברחובות העיר, וביותר ברחוב של בית הסוהר, שפלחו כליות ולב השומעים, והורידו גם המה דמעות כנחל. אבל גאלמו דומיה מבלי יכולת לפצות פה, כי היתכן להם לבטל את הגזרה!

רבים מהנתפסים, מתחלה לא לקחו אוכל אל פיהם מרוב יגון. ומהם גם אח"כ, לתחבולה לבחור יותר במות, ורק להנצל ממר ממות, שהיא עבודת הצבא הניקאליעווית, שנחשבה למות כפול, מות של יסורים אכזרים, ומות רוחני של שמד והמרת הדת. אבל הטבע עושה את שלה, כאשר הציקים הרעב, והריחו ריח המאכלים שהובאו לפניהם, לאט לאט נעתרו לאכול עד שאכלו כנפשם שבעם. ומהם, שהמאכלים הטובים הבריאות עוד יותר גם כן.

ערך שלשה ירחים ארכו מאז צאת הפקודה ע"ד "נאבאר", שאז החלו לאסוף את הרעקרוטין, עד הגיע תור ה"פריאם", להציגם לבחינה וקבלתם לצבא. מובן שהיה ההכרח להכין ולהזמין גם איזו נפשות יתר על המספר הדרוש, בכדי שיהיה מן המוכן, פן בעת הבחינה יפסלו איזה מהם, ימצאו דִּים בכדי למלאות ולהשלים את המספר הדרוש, כי מאותו היום של הבחינה חל האסור של "בל תאחר". לכן בכל משפחה ומשפחה היה עוד ניצוץ של תקווה, אולי יהיה בנם רק מן המוכנים היתרים, ויצא לחפשי, וזה שנתנה למו מעט כח וברק תקווה, להרגיע רוחם במקצת. . .

ומה נורא ואיום היה תור ה"פריאם", והנפשות הובלו אל בית הפקידות לגמור דינם להתקבל לצבא, או ההורים וכל בני המשפחה, אחים ואחיות, זקנים וזקנות, התאספו יחד לצעוק ולבכות בקולות איומים כמתאשים, ולהקמית הקולות והיללות הללו, גם לב אבן התפוצץ וכדונג נמס. וכה רצו המשפחות האומללות ביללותיהם הנוראות עד "בית הבחינה", עד כי גם אנשי הצבא שהובילום, עם כל ההפחדות והאיומים שיכנס בקני הרובה שבידיהם, לא עצרו כח לנצח במעשה ולגרש את הלבבות הנשברים הללו, וברוב עמל הביאות אל בית ה"פריאם".

ובערים הקטנות, שדה עליהם להוביל את הנפשות לערי המחוז, ששם בית פקידות הפריאם, הובלו הנתפשים בעגלות, מהם בנחשתים ובלוית אנשי צבא, וההורים רצו אחרי העגלות בקולי קולות. אבל המובילים דפקו את הסוסים, עד כי לא עצרו ההורים כח לדלוק אחריהם וללוחם יותר, וכה שבו במפח נפש, ובלבבות נשברים הביתה. וכה עברו על ההורים כמה ימים בכי ויגון, עד אשר עלתה להם לאסוף מעט כח ולשוב לפעלם. ומהם אשר מרוב יגון, קננו במו גם מחלות שקפדו את חייהם בלי עת. . .

מד.

ההתקבלות לצבא.

מיד כשיצאו הצעירים מהבחינה בהפריאם, מוכשרים לעבודה, נמסרו לתגלחת, באחת הלשכות בבית הפקידות. ומאותו הרגע שנתגלחו, יצאו הנפשות מרשות החורים והקהל לגמרי, ונכנסו לרשות אבות חדשים לגמרי, המה "אנשי הצבא הניקאלאיעווים", שנמסרו עשרה עשרה רעקרוטין ל"דיאטקא" אחד לחכם ולחכם נתכסיס הצבא, והוא היה עליהם לאב בשם "דיאטקא", ופנים חדשות באו לכאן, כאלו היום נולדו; וה"דיאטקא הוא אביהם ומשגיחם, ובלעדי רשותו אינם רשאים

ללכת שום צעד ולעשות שום תנועה ומעשה כל שהוא. והנפשות האומללות הללו כצאן לשאול שתן, תחת אכזריות ה"דיאטקא", שהתאכזרו על הניכיהם על פי הדיסציפלין הצבאי אז, אשר בעד כל פשע קל הכום באגרוף רשע, וזשו את בשרם בשבטים עד שפך דם! ומה גם כי גם ה"דיאטקא" היה נתבע מהפקידים הגבוהים עליו בעד כל פשע קל של הניכיו, ונענש בעונשי-בשר ביתר שאת ועז, לכן לא ידע להם כלל. ועוד יותר גדול אסונם, כי רוב הנמסרים לצבא לא ידעו לדבר בשפת רוסיא, ואת שפת ה"דיאטקא" לא הבינו, וע"כ נענשו בכפלים...

הנמסרים לצבא מבית הפריאם: הקטנים הובלו מיד לקסרקטין של הצבא, והגדולים נשלחו מבית הפקידות בלוית אנשי צבא, אל בית הכנסת להשבע שבועת אמונים לעבודת הצבא.

מבהילה ונוראה היתה השבועה. הנשבעים הולבשו בקיטלים כבדים הכפורים, עם תפלין בזרועם וכראשם, ורב הממשלה קרא לפניהם את נוסח השבועה המבהילה והאיומה, שתסמר שערות השומע, וה"רעקרוטין" אמרו אחריו מלה במלה בזארגאן. ומשם הובלו לקסרקטין של הצבא.

הרעקרוטין העברים, נאספו עדרים עדרים לעיר המחוז, ומשם חלקום והפיצום למחוזות פנים רוסיא. מהם שנמסרו מיד לבתי הספר, ומהם שנמסרו לאכזרים לחנכם שמה, והיו עבדים לעבדות לדעות חזירות וענו אותם בכל מיני הענוים, כפי שיסופר בפרק המיוחד "הקאנטאניסטים".

נוסף על מסירת הנפשות, עלה העסק-ביש הזה על קהלת ישראל בדמים קרתי. וכמליצת רבנו הגאון בעל "החתם סופר" על ה' גמ"ח של אמת, על הרבותם לקחת דמי קבורה: "אי אפשר לפתיחת הקבר בלא דמים", ככה גם קבלת הנפשות לצבא בבית הפקידות — פריאם — אי אפשר היה בלי דמים מרובים. — כי הפקידים בתחום המושב, כל מטרת פקודתם ומשמרתם היה רק אל בצעם, ובלעדו כסף בעד קבלת נפש, היו יכולים לפוסלם בבדיקתם, לאמר: זה איננו בריא אולם, תעודותיו וזכותיו של השני אינם לפי עומק החוק, וכדומה, ובכך שלחו מחדש חוטפים וצודו לנו — ציד-אדם אחר תחתיהם — והזמן קצר, ובעבור הזמן המונבל למסירת הצעירים, תמלא הפוליציא בעצמה לקחת מהרחוב את כל הנופל בידה. ולכן היו מוכרחים לשחרר את הפקידים, כי יהיה הכל כשר ונכון... כמו כן היה על הקהלה לכלכל את ההוצאה לתשלומי ה"איזדאוושציק" וה"חוטפים" וכלכלת הרעקרוטין עד המסרם לצבא, ולתשלום בעד התלבושת שלהם של השנה הראשונה, שכל אלה הדברים היו רק חובת הקהל.

ולכלכלת ההוצאה הרבה הזאת, מלבד ההערכות שהעריכו והטילו על בעלי הבתים בשם "מס רעקרוטאווי", שזה לא הספיק, מוכרחים היו ליסד מסים ומכסים שונים (קאראבקעס) בכל עיר ועיר על קמח ועל נרות של שבת, למלאות על ידם את החסרון, על כל אלה ההוצאות הגדולות. וכל זה היה בלי רשיון הממשלה. אמנם גם מתוך עב חענן נראה קוי-אור נפש האומה הישראלית בדור ההוא, כי מכל מרי הנפש הרבים, שהיו נמצאים בכל עיר ועיר, לא נמצאו מלשינים על המסים הללו, יען כי המלשינות כשמה נחשבה אז.

זוכרני, בעת שלמדתי בימי נעורי בעיר „קידאן“ בשנת תרי"א—1851, ביום אחד אחר תפלת שחרית, בשעה שהרב הגאון כו' ר' אברהם שמעון טרוביץ, יושב והגיד השיעור משניות לפני ראשי חשובי העיר, באו שנים ממנהלי ה„נאבאר“, ובקולות וברקים התנפלו והרעימו על הרה"ג והבעה"ב, לאמר: הנכם מעוטפים בטו"ת ויושבים כאן במנוחה, אבל דעו נא, ה„נאבאר“ לא נשלם עדיין, חסרים נפשות, וכסף להשלים ה„נאבאר“ אין, ועוד מעט והפוליציא תעשה את שלה!... ואתם דעו לכם כו' כו'. הרה"ג והבעה"ב נשארו יושבים כפסילי שיש, דוממים וחורים כסיד, ועל פני כל הנאספים בביהמ"ד שכנה עננה הרת חושך, באין אומר ודברים...

הערה

מה.

הערה

השעבוד הכפול.

משנת תרי"א—1851 החל קושי השעבוד במדה גרושה מאד, וגם על הימים האלה יתכן לומר בלשון הכתוב: „ויאנחו בני ישראל“ וגו'. מצד אחד ע"י הגזירה הרעה שיצתה לגרש את בני ישראל גם מהערים אשר בתחומי החמשים ופארסט אצל גבולי המדינה, (על ידי השתדלות רבני ישראל וגדולי עסקני הצבור, הפיקו אח"כ חנינה מאת הקיסר אלכסנדר השני ויתן ארכה, שכל היושבים בתחום החמשים וירסטאות עד שנת תרי"ח—1858, רשאים להשאר יושבים על מקומותיהם, ורק התישבות חדשה אסורה), כן החלה אז גזרת ה„ראוריאדים“, כפי מה שנבאר להלן בפרק מיוחד לזה.

אך הגזירה הקשה מכלם שהתמלאה מיד, היתה גזרת ה„נאבארים הכפולים ביחוד על היהודים. כבר אמרנו למעלה, שהנאבארים נחלקו לשנים, כלומר: לשני זמנים, בשנה אחת היה הנאבאר בפנים רוסיא, ובשניה במערב רוסיא בתחום מושב היהודים; והנה נתנה הפקודה, שבכל עת שיהיה „נאבאר“ במדינה, הן בתחום המושב והן ברוסיא הפנימית, שהאינם יהודים בתחומי המערב פטורים מתרומת הצבא אבל על היהודים להשתתף בתרומת הצבא את שני החלקים. וכן נגזר גם כן כי על היהודים לתת בכל פעם עשר נפשות לאלף, בשעה שהאינם יהודים היו מרימים רק חמשה או לכל היותר ששה לאלף כנ"ל.

ומראשית שנת תרי"ג 1853 שאז החלה המלחמה שנקראת בשם „מלחמת קרים“, הרימו שני חצאי המדינה שתי תרומות בשנה אחת: זו בקיץ וזו בחורף, ע"כ חלה חובה על היהודים להרים תרומת הצבא שתי פעמים בשנה, ובכל פעם עשרה לאלף עם „דמים תרתי"...

וכמלואים לכל אלה החלה הממשלה אז, גם לגבות תשלומי הפראצענט בעד החובות מהקהלות, ואם אין בידם לסלק בכסף, כי אז יסלקו בעד הפ"צ בנפשות לצבא. וזה דבר החובות: באותן הימים רבץ על העם מס הגולגולת 3 רובל מכל נפש בכל שנה, ועל הקהל היה מוטל לגבות את מס הגולגולת, ולהכניסם לגזרי

הממשלה. אבל מרוב העניות נשארו „הקהלות“ בעלי חובות להממשלה, שלא גבו ולא הכניסו בשלמות את כל המס, לכן השתרגו חובות הרבה על הקהלות. וכ"כ בשנות הרעבון, שנות תר"ד—תר"ה הלוחה הממשלה כסף לכמה בעלי בתים לקנות להם דגן, וגבית החובות הללו היו נקראים בשם „תשלומי הדגן“. מובן, שגם החובות מההלואות הללו, היו חובות הצבור והקהל, ובעד הפ"צ של כל הסכומים הללו, דרשה הממשלה נפשות לצבא לפי מבסת הקרן.

מו.

הפאימנע.

בשנת תרי"ב—1852 נתנה פקודה מהקיסר ניקאלי הראשון, שהנהו מרשה ליהודים להשתמש בהזכות, שהיה נהוג מכבר בפנים רוסיא, לבער את ה„בראדיאנעס“ מן הארץ, (האנשים שאינם נכתבים בספרי הפקודים באיזה קהל ועדה, חושבת הממשלה אותם למשחיתי המדינה, לכן מפקרת אותם הממשלה, ונותנת את הרשות לכל התופס באיזה נעלם — בראדיאנע — למוסרו לצבא, ולפטור בו את בנו, או את בן משפחתו מחובת הצבא), וסמנו של הנעלם הוא ה„פאספארט“, יען כי לא נכתב בספר הקהל, הלא אין לו „פאספארט“, לכן כל הנתפס בלא „פאספארט“ הוא נעלם, ומשפטו להמסר לצבא לכופר בן משפחת התוקפו ומוסרו ביד הממשלה! הגיון ההמשלה הרחמניה היה אשר עבודת הצבא, היא „מקוה טהרה“ לכל פושע ורוצח, וכי המלקות בלי הרף והשוטים אשר בהם ייסרו בני הצבא בכל מקרה ופגע, מט הרים אותם לעשותם לבני תרבות ונמוס... אבל הנסיון הראה ממש ההיפך, אשר דוקא הגנבים הפושעים והרוצחים, היו להם פאספורטים הרבה!... ובני הצבא, היסורים והמכאובים הנוראים שסבלו, עשו אותם לשכורים, מופקרים, מגוולים, גנבים ורוצחים כידוע. — ובכן יצאה הפקודה, שכל מי שיתפוס את איש יהודי בלא פאספארט עד בן ארבעים שנה, הרשות בידו לפטור בו את בני משפחתו מעבודת הצבא.

באותו הפרק של קושי השעבוד, היתה עדה „ברדיטשוב“ הראשונה בפריצת הגדר להשתמש בהרשיון הזה. בהיות שמה רבים מהפלטים היהודים הליטאים הנעלמים, שברחו ממדינתם בשביל חובת הצבא, ולא היה להם פאספארטים, כי עד אותם הימים לא דקדקו בזה כלל; וגם רוב היהודים נסעו ממדינה למדינה, ועשו עסקים בלי שום פאספארטים, ואם במקרה נדרש מאיזה פקיד כי יראה לו תעודת פאספארט, היה מרצהו במתנה קלה, לכן נמצאו הרבה יהודים בלי פאספארטים. ואחרי אשר שנאת עולם באותן הגלילות לבני ליטא, כידוע, לכן הקלו ראשם לתפוס את ה„ליטוואקעס“ שלא היו להם פאספארטים, ומסרום לצבא בתור נעלמים, אחרי שאין להם תעודה. ונקראו בשם „פאימנע“ — נתפשים —. ואחריה נתפשטה הנגע הזאת בשאר מחוזות וואהלין ורייסין, ואח"כ גם ליתר הגלילות בתחום מושב היהודים, הגיע אז המנהג הרע והמכוער הזה.

ואוצר החכמה¹ ימיהם, שהמתיקו את המרור באופנים אחרים, כי מסרו לצבא אנשי בליעל ריקים ופוחזים בכח התימות מהבע"ב, שהמה מסוכנים לדרך העיר, אבל זה עלה להקהל ברוב עמל ויגיעה, להשיג התימות בע"ב על איש אחד, שהנהו איש רע מעללים וכדומה. וכמי בן עיר ה"אחאטניקעס" דרושים היו לעשות תעודות פורמליות מהתפטרותו של האחאטניק בעצמו מחובת הצבא שעליו, בכדי שיוכל לפטור את זולתו, וכל זה לא היה מן הדברים הקלים. אבל לא בן ה"פאימניק", אותו היה ביכולת למסור לצבא, בלי כל פורמליות ודמים מרובים.

עצם החוק ע"ד הנעלמים והנתפשים, ישרר במדינה אצל היהודים רק שתי שנים ומחצה, הקיסר אלכסנדר השני, בטל מיד את החק הזה.

הרב שמשון

מז

ההעלמה.

אם אבדה עצה ואפשרות מבנים, לסדר את מסירת הצעירים לצבא על פי היושר האמתי, לא נסרחה הכמתם מלעשות הצלה רבת הערך, להקטין מדת הגזרה הרעה קבמיתה הכללית, זאת המצאת ההעלמה. ומיפיותה של יפת למדוה.

האצילים, וביותר הפולנים, שהיו להם "עבדי עולם", ומהם שהיו להם איזה אלפים "עבדי עולם", שהיו קנינם ורכושם, שעליהם היתה מוטלת החובה לשלם בעדם "מס הנולגות" ולמסור מהם אנשים לצבא, לכן השתמשו ב"העלמה" שלא רשמו את כל עבדיהם ברישימת חומש הפקודים של מספר הנפשות אשר להם, אשר על בן הקטינו את סכום המכס ומספר הנפשות שצריכים למסור לצבא. ובן עשו כל האצילים, והיו בטוחים מחשש מלשינות, יען כי עשו בן כל האצילים, והעבדים בעצמם, הלא לבהמות נדמו, שלא ידעו ולא הבינו מאומה מהנעשה סביבם. וטובי הקהלות הרשו לנפשם לעשות כמעשה האצילים — ולהעלים מעיני הממשלה את המספר הנכון מיהודי עדתם. ומצאו זאת להיתר גמור נגד דינא דמלכותא, מפני כמה טעמים: ראשית, ע"פ ק"ו, אם האצילים האוכלים את טוב הארץ ונהנים מזכותיה, ובכ"ז מעלימים; אנחנו, היהודים הנענים, הנדכאים ומשוללי הזכויות על אחת כמה וכמה! שנית, עצם הגזרה על היהודים, נחשבה כעין רשעה מיוחדת משונאי ישראל ורודפיהם, שהפיתו את הרשות להשוות עם ישראל את העבדי עולם, בשעה שאפילו לעבדי עולם היו להם זכויות הרבה, כמו לגור בכל רחבי המדינה ועוד זכויות, והיהודים משוללים זכות החיים ממש, מוגבלים בתחומם הצר מוגדרים בכל משלה ידיהם, ולמה יהיו נחשבים דומים לעבדי עולם רק לתרומת הצבא. לכן לא מצאו כל עולתה בעצם ההעלמה, שהיתה נהוגה עוד מקודם אצל האצילים האינם יהודים! ...

והנה באמצעות ההעלמה, עלתה ביד הקהלות הצלת יותר ממחצית העם, הן בכמות הן באיכות. כי את כל האנשים בעלי תורה ויראה, מלמדים, שובי"ם וכדומה להם, וכן כל בחור הוגה בתורה, את כלם העלימו ולא רשמו אותם בספרי

הפקידות, כאלו לא היו במציאות כלל, ע"כ לא היו מחויבים לתת נפש עבורם — וגם לא נגעו בהם לרעה.

עסקני הקהלות בחרו להעלים מעין הרשות את האנשים מזה הסוג, מפני שסוג אותם האנשים ביותר נקל ואפשר להעלימם, מהאנשים הנחשבים בין יושבי קרנות: סוחרים, חנונים, בעלי אומנות, תגרנים ורוכלים המחזירים על הכפרים, וכיוצא בהם, שכל אלה האחרונים פרנסתם מחייבת אותם, לבוא במשא ומתן עם אינם יהודים, ולהפגש את פקידי הרשות, וגם נזקקים לנסוע אחרי סחורות מעיר לעיר. לא כן חובשי ביהמ"ד ומלמדים, שהיה חלק גדול מהעם בעת ההיא. וגם בעל „השחר" מונה מספרם למאה אלף (כי עפ"י רוב לא הרשו הבע"ב להחזיק למלמד אחד, רק מחמשה עד ששה תלמידים), וכן חלק גדול מחובשי ביהמ"ד, שרק נשותיהם עסקו במו"מ ונהלו עסקיהם וכיוצא בהם, שכלם היו יושבי אוהלים, ולא היה להם שום מו"מ עם אינם יהודים, ולכן נקל היה להעלימם ביותר. וזכו בזה ממילא. להנצל בעצמם, וגם לא חייבו אחרים לסבול עבורם.

ידוע הפתגם: העץ נמדד מצלו, והאדם מחסרונו. מחטאיו של האדם, ניכרים מדותיו ומעלות רוחו. אסון איום, קאטאסטרופה ארוכה בת עשרים ותשע שנים (גם בשנה הראשונה של מלכות אלכסנדר השני, נלקח הנאבאר האחרון — בשנת תרס"ו—1855 — ע"פ הסדר הישן) באה על עמנו, על אחריות וערכות הקהל, כאמור, ובכל זאת לא קרה גם בעיר אחת, שילשינו את הנעלמים, או את המכסים — קאראבקעס — שהטילו על קמח ונרות של צרכי שבת, לצרכי הוצאת הקהלות ומסירת אנשים לצבא. וזהו באמת נסיון נפלא, שבו יוכל ישראל להתפאר!

כמו כן, אם שהיתה הכבדה רבה ו„גדולת-האחריות" על הקהל לתת תעודות ופאספארטים קבועים להנעלמים, עם כ"ז בעת שהנעלמים הוזקקו לזה לאיזה עסקים ומסעות נחוצות וכיוצא בזה, המציאו להם תעודות-מסע. לפרקים היו מקרים מגונים, שהעסקנים הרגישו הנחיצות של הדורש-תעודה, ועשו הכבדות בכדי להרבות שכר להם ולסופריהם, אבל בכלל, עמדו הקהלות גם בנסיון הזה כהוגן.

מח.

המנוחה.

עד שנת תרי"ב—1852, כפי מה שתארנו, שמאו החלו שנות קושי השעבוד, שארכו עד שנת תרס"ז—1856, היה הסדר כך: כתום הנאבאר — שע"פ רוב החל מירח חשון, וארך עד חצי טבת בערך — נחו שקטו הקהלות. הנחבאים שבו כלם למקומותיהם, לעבודתם ולפעלם, והקהל לא נגע בהם לרעה חלילה, הן מצד היושר והן מצד החוק, אחרי שלא חלה החובה על כל יחיד ויחיד בפרט, כי"א היתה חובת הצבור. ואפילו על ה„אצערעד", העומדת בשורה הראשונה, עם כל זה לא התקפה קו על כל אחד שזהו המחויב. ובכלל דאג הקהל רק למלאות את הפקודה בְּעֶתָּהּ, ולא לעשות הכנות על אחר שתי שנים, ולפעמים על שלש, אשר על כן בשנות המרגוע מ„נאבאר", היה כמו בהיסח הדעת לגמרי מהגזרה הזאת.

אבל חדשי הנאבאר היו חדשי אָבֵל כללי לרבים, שבת משוש חגים, לא נעשו באלה הירחים שום חתונה, לא היו שמחים בברית מילה, עננה הרת תונה שכנה על בתי ישראל, אוי, ואבוי! היו מתפרצים מלכות כל אחד ואחד. ובתום ה"נאבאר", לאט, לאט שבה המנוחה והחליפו כח, עשו שמחות חתנים, שבו לעלות ולשמוח בחג; ובימי "שמיני עצרת" נראי בחוצות קריה שאון, וכברו את החג באורים ובאבוקות על פני כל חוצות העיר, ומכל בתי הכנסיות ובתי מדרשים, הלכי המתפללים הביתה בנגינות ומחולות — מבלי שתית שום משקה, ומבלי טעום טעם יין או יי"ש — בראש כל חוצות! וכן בכל שמחות ישראל, כמו בסיומי משניותו ומי מדבר מסיומי הש"ס, או בשבת של איזו חברה, היה הכל בקול רנה צהלה ושמחה. — ויש שהגיעה הפקודה ע"ד הנאבאר בימי החג, אבל ראשי הקהל נזחרו מלפרסם את הפקודה, מבלי להפריע את העם משמחת החג, וכמו כן לבל ימהרו החייבים להסתר ולהתעלם. ובראותם כי עברו ימי החג במנוחה לא ימהרו להחבא...

מט.

פעולת גדולי ישראל בדבר "הנאבארין הכפולים".

גדולי ישראל: הרבנים הגאונים, ועמם גבירים צדיקים ואנשי מעשה, לא ישבו בחבוק ידים או, ועשו השתדלות כבירה ונמרצה ממש במסירת נפש, עד שזכו להתקבל לראיון מהקיסר ניקאלי הראשון, בחיותו בעיר האכעל — כמו שאספר פרטי המאורע הזה על הסדר בפרק מיוחד — והושיטו להקיסר בקשה נמרצה ע"ד מצב היהודים בכלל, והנאבארין הכפולים בפרט. ואף כי באותו מעמד לא ענה להם דבר, כי אם זאת שיודיעם תשובתו, ואחר כך ישלח תשובתו הקשה להגנרל גוברנטור בוויילנא הישר "ביבוקאוו" דברים קשים כגידים; אבל "לב מלכים ושרים ביד ה'", ודברי הצדק ותחנונים של באי כח כלל ישראל, עשו ב"ה פעולה כבירה בדבר הנאבארין הכפולים, והקיסר התעשת להם. ובקיץ תר"ד—1854, שהיה אז בתחום המושב נאבאר מיוחד רק על היהודים, מפני שהיה אז נאבאר בפנים רוסיא, וכמעט שהיו הקהלות מוכנות למסור את הצעירים היהודים לצבא, והנה באה פקודה מהקיסר, שהנאבאר הזה מחול להם, מבלי שום נימוק וטעם. הקהלות הוציאו לחפשי את הצעירים ה"רעקרוטין", שהיו אסורים בחדרי הקהל בחדש מנחם אב, בשמחת כנורות ונבלים ובשירי ההלל הגדול!

אח"כ בחורף תרט"ו היה הנאבאר הנהוג בתחום המושב, והיהודים אספו את הרעקרוטין מחדש, וגם בפעם הזאת קרוב לימי מסירת הצעירים לצבא בראשית חודש טבת, באה הפקודה מהקיסר ניקאלי למחול הנאבאר! הפעם הוציאו את הרעקרוטין לחפשי בשמחה והלל ביתר שאת ויתר עז, בשמחות וגיל ברחובות קריה. אח"כ בחורף תרט"ו—1855 עלה הקיסר אלכסנדר השני על כסא המלוכה, ואז היה באמצע "המלחמה הקרימית", לכן יצתה בירה אייר פקודת הנאבאר בשני חלקי המדינה כאחת, ולכלם בסכום עשרה לאלף. ועל אותו ה"נאבאר" נתפרש בפירוש בהפקודה, שהיהודים חפשים המה מזה הנאבאר. והכירו כולם, שוקרי

שלשה נאבארין בשביל הנאבארין הכפולים שנלקחו מאת היהודים. ורק בראשית שנת תרמ"ז—1856 היה הנאבאר האחרון ואז באה פקודה מהקיסר למסור דוקא מבני י"ח שנה והלאה, ולא קטנים, ואסור לקחת "פאימנע". מלוי הנאבאר הזה היה כבד מאד; אך אחר כך נחה שקטה הארץ מנאבארין כשבע שנים, והתרומה הזאת — נאבאר — היתה האחרונה והיותר קשה, מהתקופה של קושי השעבוד.

ג.

תשומת לב.

הנה תארתי בזה, את כל פרטי תהלוכות גזרת מסירת האנשים לצבא מבני ישראל, לא העלמתי דבר. תארתי שפיכת נהרי נחלי הדם והדמעות שנשפכו ממעשי הרציחות האיומות והאכזריות המתועבות שנעשו, — בהכרח, לדאבון לבב — בידי אחינו בעצמם. אבל לחייב בגלל אלה המעשים את כלל האומה, בתקופה של קרוב לשלשים שנה בהיסתורית אחב"י ברנסיא, שתהא מתוארה ומוצגה בצבעים שחורים ומבחילים כל כך: שקהלות שלמות בישראל היו ח"ו אוכלי אדם, סוחרים בנפשות אחיהם, ע"י חוטפים וחלאת מין האנושי, ילדים קטנים ננולים מידי זרועות אמותיהם ונשלחים לערבות סיביר, כמו שמתארים ומחייבים את ישראל שבדור ההוא, רבים מהסופרים של התקופה המאוחרת; למשפט כזה נדרש תשומת לב מיוחדת, וכראוי. אינני מכחיש את העובדות והמעשים ואינני מחפה עליהם, הנני מספר דברים כהויתם. אולם מפני שהסופרים ספרו ותארו רק את ה"מסובבים" ולא ה"סבות", לכן הנני מפיץ עליהם את אור הברור, המסובבים וסבותיהם ההכרחיות והנכונות יחד יבואו, ואת זאת יראו ישרים, ואני ידעו לחרוץ משפט.

(א) הסבות האיומות, שהביאו בהכרח להמעשים הנוראים האלה, אינם מולדת בית חו"ש, מעשים מגונים ואכזרים להנאתם, שהמציאה ח"ו איזו מפלגה של סוחרים נפשות מעמנו בשם "חוטפים", להיות בצעם, וכמו שהאומה כולה וגדולי ישראל שכאותו הדור והתקופה, העלימו את עיניהם והסיחו את דעתם ח"ו מלמנוע את העם ממעשי רצח כאלה, וכבשו את פניהם גם מלצאת לכל הפחות במחאה נגדם. השקפה איומה כזאת יקלטו הקוראים לתוך מחם, אחרי קראם את ספרות סופרינו עד כה. . .

ובאמת סבת האסון הנורא הזה, היא רק מולדת חוץ, גזרת המלכות הרשעה של ניקאלי הראשון. עוד שנים מספר לפני צאת הגזרה אל הפועל, שהיתה רק בתור שמועה רחוקה, עוד אז כל פנים קבצו פארוור, וכל ישראל הרבו צקון לחשם בתפלה, רחמים ותחנונים, קדשו צומות וכל בתי הכנסיות היו מלאים אדם רב בכל יום ויום, שהרבו רחמים ותחנונים בשפיכת נחלי דמעות! נשים צדקניות השתטחו על קברי צדיקים וחסידים, בועקות שבר ויגון בוקעות רקיעים ממש; גדולי ישראל, צדיקי גאוני הדור ועסקני הצבור, הרבו עשות השתדלות לפני הרשות, כפי יכולתם אז, אם לבטל הגזרה מעיקרה, או לכהפיח להפטר ממנה בתשלומי כספים בתור פדיון נפשות. אבל לאסון האומה נתקימה אז, "סבותה בענן לך מעבור תפלה".

ולא הועילה אז גם כל ההשתדלות הנמרצה. דים המעשים האלה לברר בעליל, שסבת הרעה הזאת לא ממקור ישראל יצאה ח"ש.

(ב) כאשר נביא הלאה את דבר הגזרה הזאת בכור הבחינה והבקורת, יצא לנו בריר כזה, שהכמת חכמים אבדה ובינת נבונים הסתתרה, למצוא עצה ותחבולה האיך למלאות את תהלוכת הגזרה הרעה בדרך ישרה ובמשפט צדק; ורק ההכרח כבש לו הדרך, למלאותה כפי המהלך הבלתי נעים הזה, מבלי שהיה בכח ואפשרות לשום איש ישר, חכם צדיק, חסיד ובעל בעמיו, לפצות פה אפילו במחאה כל שהיא, ומבלי להראות אפילו פנים של זעם וכעס נגד מעשי העסקנים. ורק אחת נשארה למו, לבכות ענות תנים על עצם הגזרה הרעה, שהביאה את עמנו לידי מצב נורא ומבהיל כזה ר"ל.

(ג) ^{אוצר החכמה} וכעין דוגמא למצב כזה, הננו מוצאים בהסתוריא הקדומה שלנו. בימי חורבן בית מקדשנו, הנה מרוב הצרות, המצוקות והרעב הנורא, בשלו נשים רחמניות את ילדיהן והיו לברות למו, וע"ז הננו מקוננים קינה מיוחדת, "אם תאכלנה נשים פרים, עוללי טפוחים, אללי לי!" אמנם כן הננו מקוננים בדמעות שליש על האסון הנורא, הננו בוכים ומבכים את המצב האיום ההוא, אבל לא תעלה על שום איש גם תלונה קלה גם רנון כ"ש, על הנשים הרחמניות האלה: מי הרשה להן להיות כה רצחניות, כה אכזריות, לאכול את בשר ילדיהן, ולתבוע מהן, שמוטב היה להן בעצמן לגוע ברעב ולמות בכפן, מלרצוח את ילדיהן ושיהיו עוד לברות למו? אבל מידעיתנו הברורה את מצב העת המסוכנה הזאת, אין אנו באים עליהן בחשבון ותביעות כלל, כ"א הננו בוכים ומבכים, "אללי לי", על הצרות האיומות, שהקיפו אז את בית ישראל, שהסבו להם לעשות את המעשים הנוראים האלה. .

ובמצב אומלל איום ונורא כזה, באו בני עמנו גם באותה התקופה על ידי הגזרה הנוראה הזאת, מבלי שהיה לאל ידי טובי עמנו לעשות מאומה, ונאלצו לראות בעיניהם ולשמוע באזניהם כל המעשים הנוראים האלה, ולחשות ולדום מבלי לפצות פה, כ"א לצרוח מרה, "אללי לי" — ובאופן כזה היתכן להביא במשפט את כלל ישראל, ולהטיל עליהם עון סוחרי נפשות? *

(*) "בהפלא" שנה שניה לד' 49, כדפס מאמר נכבד בשם, "ראו מה צין צני לצן חמי" מהחכם הנודע המנוח משה שלום קאזארכאו ז"ל, המדבר ג"כ בצעין הזה. והאומנם כי בעל המאמר חי רק בהתקופה השניה, וחפרה לו הידיעה וההכרה מתמונת החיים בתקופת ניקאלי הראשון, יכ"ז אמלא לכיין להביא צוה תמלית מאמרו, למען יראו הקוראים ויבחנו עד כמה מקילים הסופרים הציירים ראשם ודעתם, להאשים צוה את כלל ישראל ולחרק את הרבנים ולתארם לפני הדור הזה כעוכרי עמו וסוחרי נפשות; ועוד דברי טעם בלוחו המאמר, המגללים את האשמה מרעני ופרכסי ישראל. וז"ל: "בעלה קע"ז של הנפירה תרס"א, מתנוססות "בראש העלה המלות, "הם קטגור", בקראי זו שמים שלש דלתות, השתוממתי וכמעט לא "חפתי להאמין למראה עיני ולמשמצי אזני, אשר שמוצי מפי סוכר בהלפירה. הקטגור, המה "רעני ישראל, והסגור, הוא לצר כו', הדורש בהמוני עניים אומללים בעלי מלאכה מכל "המינים, הכוחים להתפתות מכל מהליק לשון כו', והמשך החרוז איפוא, "יהם נא הקטגור, "היינו הרבנים יהשו, ויקח סגור מקומי, היינו הילדים הלוחקים נשחוק השקלים והדרשות של "דופי יקח מקומם", זאת היא תמלית המאמר הארוך ההוא כו', שנתוך המאמר ההוא, יתאמן

(ד) לפי ציורי הסופרים המחייבים ע"ז את עם ישראל, יתראה כאלו היתה האומה כולה משולבה דבוקה יחד כאיש אחד, ועומדים תחת הנהגה פנימית תקיפה, שעל כן הכלל כולו וגדולי ישראל אחראין ונתבעים על כל המעשים. אבל באמת הכלל הישראלי היה רק אנשים פרטיים בודדים ונפרדים, ואחוזים רק בכח האחזה האנושית, הדתית והמוסרית, שכל כחם לנצח רק על מעשי הצדקה והטוב, ולסור מרע בין אדם לחבירו; אבל במקום סכנת נפשות של מר ממות, לא יעצרו להעמיד את הדבר על שורת הדין והצדק. וטבע החיים גוזרת ואומרת: „חייך קודמין“, מבלי בוא בחשבון כלל, וכל אחד ממהר למלט את נפשו בכל אשר לאל ידו, בשעה שאין נגדו שום כח תקיף לעצור בעדו ולהכריחו שיעשה בדעת ובחשבון צדק וישר.

(ה) מעתה נביא את דבר הנורה בכור הבחינה. כבר בארנו ההבדל בין חובת הצבא או לחובת הצבא היום: חובת הצבא עתה היא חובת גברא, במלאת לאיש עשרים שנה, דיה מוראה של מלכות לבדה, להתיצב לפני פקידי הרשות למלאכת חובתו לצבא — מלבד שעבודת הצבא עתה, איננה בחזקת סכנה כלל — מפני שאימת הממשלה עליו, ומקום אין לו במדינה להציג את כף רגלו, מרם התפטרותו מהצבא. ואפילו בימי מלחמה, דים המודעות בראש חוצות, להזמין את הקרואים ולגייסם לצבא.

לא כן היתה חובת הצבא אז, לא חובת גברא כ"א חובת הקהל. הממשלה ידעה רק את הקהל, ורק ממנו דרשה למסור לה „רעקרוטין“ בכל נאבאר, לפי מכסת נפשות העדה, ולפי קצב ה„נאבאר“ אם חמשה לאלף או עשרה לאלף; ואם לפי הסדר נתחלקו המשפחות לפי סכום אנשיה, והמשפחה המרובה באוכלוסין עמדה בשורה הראשונה — אצערעד — בכ"ז לא נכנסה הממשלה להפרטים האלה, היא ידעה רק את הקהל, וממנו דרשה מכסת הנפשות בזמנה. ואם העומדים בשורה הראשונה התחבאו בשעת הנאבאר, ואח"כ שבו הביתה לא נענשו כלל, ולא נלקחו לצבא כי דבר אין לה עם הפרט. כ"א עם הקהל. ובהיפך אם יעברו הקהל על „בל תאחר“ של יום המוגבל אפילו יום אחד, או תשלח הרשות שוטרים מזוינים, לשוטט בחוצות העיר ולחשוף את כל איש יהודי הבא לידם, כחייב כפטור, כנער

„להוכיח אמת דעתו, שהרצנים המה, אך המה; עובדי ישראל וקטגוריו. כי המה לעקו „צראשונה: „שקאלעס גיע שזעלאיעס“ והמה עזרו למסור את כערי ישראל לנצח שלא כדת, „וע“ יעיד לו עדים כאמכים שיר שזארגוני אחד, אשר צו יאמר: „אט די רצנים, האנען „געגענען די יודישע קינדער אין יוכיס, קליינע עופלאך רייסט מען פון חדר, מען „טוט זיין אן יוכישע קליידער — אונזערע פרנסים אונזערע רצנים, העלפין נאך אז „לוגענען זיי פאר יוכיס“ כ"ו כו“.

„אצל האמת תורה דרכה, כי הרצנים היו תמיד לכרוז סוכך על בני העניים, כמה „מסירת כפש כמלא בכל ראשי המהיצת צימים ההם, צהגים על הצחורים תלמידיהם, שכמעט „כל הצא אל ישיצותיהם, היה כיוסצ צערי מקלט כ"ו, (הלבאר מתקלס), כי צן האלמנה „אשר חטא כו“. אצל ר' ישמעאל צר' יוכי ור' אליעזר צר' שמעון סוצרים, כו מותר לכלות „קוליס מן הכרם, וגם ר' יהושע צן קרחה לא התרעס רק על מסרם אותם להריגה, ולו „מסרום לעבודה לא היה מתרעס כלל. ועוד גדולה מזו הורוכו חז"ל לאמר: אם ראית „שאיננו כוהג כשורה, מכין שאתה ראוי להשתעצד צו, ת"ל לעולם צהם תעצודו ותאחיכס.

כזקן, וגם יתפשו כפולים לקנס. ובכלות קצב זמן הנאבאר, ושבנו הנחבאים מכלי כל מורא ופחד, לא מצד הממשלה ולא מצד הקהל, כאמור לעיל.

מעתה הבה נתבונן, האם היתה לקהלות עמנו היכולת והאפשרות כלל למלאות את חומר הגזרה בסדרים בצדק וביושר? הן העשירים פטרו את משפחותיהם על פי חוק „הגילדא“ ואחאטניקעס; רוב האומה נפטרו בכח „ההעלמה“, וכל אלה לא נגאלו בדמי אחיהם כלל, שהלא לא היתה מציאותם נודעת להרשות, ומלבד שלא חייבו אנשים תחתם, עוד הוקלה ההוצאה על ידם, וחובת הצבא רבצה רק על אלה שהכרח פרנסתם אלצתם, שיהיו נכתבים בספר חומש הפקודים.

והנה, אם גם לו היו בני כל האומה שוים וחייבים בחיוב תרומת הצבא ביחד, הנה בדבר של סכנת נפשות אינמה כזו, אין שום יכולת ואפשרות לעשות סדרים בשעת חירום ובהלה, כל אחד ואחד חותר לו דרך, עצה ותחבולה, להנצל בכל מאמצי כחותיו: זה לברוח, זה לעשות לו מוס באחד מאבריו, זה בשוחד ממון וכיוצא בזה, וכל אחד ואחד חותר להצלת נפשו, מבלי חשוב כלל לתקנת הצבור, כמו בכל האסונות והקאטאסטרופעס שבעולם. לפי שמצב הממשל בעת ההיא לא נתנה הכח להקהל להעמיד את הדבר בסדרים, היא השילה את החובה רק על הקהל, למסור לה לזמן המוגבל כך וכך נפשות, והקהל יכול למלאותו כטוב בעיניו. ולמלאות את החובה בסדרים ישרים על פי כח מוסרי היתה באפשרות, רק אם היה כל העם חסידים כחנניה מישאל ועזריה, ואף גם עליהם אמרו חז"ל „אלמלא נגדוהו“. ובעזה"ר לא אפשר דרא למסירת נפש כזו, בשעה אשר לרבים היתה האפשרות ותחבולות להנצל מן הגזרה הזאת. . . . וכתשובת בן הג' בעל „מראות הצובאות“ — שהיתה מוחשית ונראית בכל עיר ועיר, שרבים מהסוחרים ובעלי אומנות שונות היו מקורבים עם שרי הרשות, הממונים על ה„פריאס“, ובכחם היה לפטור את בניהם ע"י השוחד וע"י הכרתם את השרים. . . . ובאין כח תקיף חמרי, וחסרון כח מוסרי ג"כ, לעשות את הגוי כולו לצדיקים וחסידי עליון, לעמוד במסירת נפש, ולא בפעם אחת, כ"א בסכנה מתמדת בכל נאבאר ונאבאר בקביעות, לזה אפשר כל עצה למלאותה בצדק וביושר; ורק כל נקיי הדעת, סלקו את עצמם מלקחת חבל בעסקי הקהל. וכפי מה שאמרנו, שההכרח כבש לו את

„ג'ז' ד' מ"ט, ג'מ' ד' ע"ג וד' פ"ג — ואם כן לא על הרצנים תלונתך, כ"א על התלמוד „תלונתך כו'“ — עכ"ל החכם הכ"ל.

גם כותב המאמר הכ"ל מתרעס מעט על נכבדי צייר. . . . שאמרו בלשפתם: „די יהיה לנו לבצר את הקטניות המתולגים שבנו כו'“ עכ"ל. חמס בן מספרת המסורה, וכפי המסופר בזכרונותינו אלה, לא כמו קהל ישראל על צעלי האספה הזאת, וקראו לאספה אחרת, סבראשה צמד הגאון בעל „מראות הצובאות“. אבל באמת גם התלוכה הזאת לא כמסופר. כל אשר היה באכשרות לקהלות ישראל להשתדל לפני זאת הגזרה, עשו והשתדלו כל הקהלות, ורק אחרי זאת הגזרה, אמרו צעלי האספה צעיר. . . . שעלינו ללקט את המתולגים שמוציאים את ריה ישראל צעמים וצעמי הממשלה. אין מגמתי בזה להנדיקס, אבל להאשימוס כ"כ, ג"כ לא נוכל, כ"כ צמה שכל עסקי הצבור במסירת אנשים לנצח, הגינו על צעלי התורה, היה יצן שמוצמס הכירו וידעו, שזאת היא הלכה מפורשת צמרא: ובאמור, אבל לא שהתערבו הרצנים וחרדים במסירת אנשים לנצח כל עיקר.